

5. Metoda Wörter und Sachen

Č. *koupat*, stč. *kúpati*, slk. *kúpat'*, p. *kapać*, r. *kúpat'* aj. < psl. **kōpati*
– mohlo by souviset se substantivem *konopí* (< psl. **konop'a*). Tento výklad vychází ze zprávy řeckého historika Herodota o Skytech. Podle něj bylo jejich zvykem koupat se v parních lázních, kde se na rozpálené kameny sypaly zrnka konopí, díky čemuž se vytvářel omamný dým (původně to zřejmě měla být rituální očista na rozdíl od běžného umývání). Od Skytů mohli takovýto obyčej snad převzít i Slované.

Č. *kouzlo*, *kouzlít*, slk. *kúzlo*, hl. *kuzlo* aj. – jen v zsl. jazycích. Snad souvisí s r. dial. *kúzlo* 'kovářské řemeslo', které je odvozeno od stejného základu jako psl. sloveso **kovati* 'kout, kovat'. V tom případě je ve slově *kouzlo* implikováno dávné chápání kováře jakožto člověka, který ovládá magické zacházení s ohněm a dovede dělat nebezpečné věci (zbraně, pouta, nástrahy pro zvěř apod.). Ve staroslověnštině najdeme u derivátů patřících ke slovesu *kovati* významy vyplývající z této představy: *kovъ* 'zlé rozhodnutí, spiknutí, úklady', *kovъnikъ* 'spiklenec', *kovarъnъ* 'lstivý, chytrý', *kovarъstvo* 'chytrost, lstivost'. Stará čeština má slovní obraty *kovati bludy*, *kovati lsti*, *kovati faleš*, *kovati zradu*, *kovati zlost*.

Ke správné interpretaci sémantického vývoje nestačí někdy jen objasnit vnitřní vývoj, ale je třeba zjistit i správné souvislosti věcné, a to zvláště u slov z archaické lexikální vrstvy, zohlednit poznatky z historie, archeologie, etnografie, antropologie, přírodních věd apod.

Na těchto speciálních znalostech stavěl zejména směr Wörter und Sachen. Nazýval se tak podle stejnojmenného publikačního orgánu, který založil Rudolf Meringer v r. 1909 v Heidelbergu. Časopis byl nazván podle série článků, které pod tímto názvem publikoval od r. 1904 právě R. Meringer v časopise Indogermanische Forschungen.

Zásada zkoumat spolu se slovy i věci jimi označené nebyla v jazykovědě zcela nová – J. Grimm, O. Schrader; za jejího předchůdce může být pokládán i J. A. Komenský spojováním slov a věcí s didaktickým záměrem v učebnicích *Ianua linguarum reserata* a *Orbis sensualium pictus*, ale důsledně ji prosazoval až směr Wörter und Sachen.

Zajímavý je např. Meringerův výklad psl. substantiva *věža ‘věž’, jehož kontinuanty označují v různých slovanských jazycích různé druhy obydlí (v slk. dial. ‘kuchyně’, r. dial. ‘bouda, chatrč, kočovnické obydlí’, dl. ‘obytný dům’ aj.). Rekonstruuje ji jako *věz-ja ‘pohyblivý dům’ a spojuje s psl. *vezti ‘vézt’. Opíral se přitom o reálii, donedávna doloženou u Slovanů na Balkáně: primitivní domek na saňovém podvozku, který je možno zavézt, kam je třeba (v létě na pastviny apod.); domek mohl být úzký a poměrně vysoký, odtud i význam ‘věž’.

O znalost staré reálie se opírá i spojení č. adjektiva *červený* (stč. *črvený*, p. *czerwony*, hl. *čerwjeny*, srb. ch. *crven* aj.) se substantivem *červ*, *červec* (< *čьrvь, *čьrviti ‘barvit červcem’). Z určitých druhů červců (*Coccus ilicis*, *coccus Polonicus*) se získávalo (a dosud získává) červené barvivo (srov. i it. *vermiglio*, fr. *vermeil* ‘rudý, červený’ < lat. *vermiculus* ‘červíček’).

Spojování č. *plot* se slovesem *plést* odráží starou techniku zhotovování plotů, známou u všech Slovanů: mezi kůly vraženými do země se proplétalo proutí; souvislost slova *plot* s *plést* dobře ilustruje stč. *oplésti plotem* ‘oplotit’.

Paralela: něm. *Wand* ‘zed’ souvisí se slovesem *winden* ‘ovíjet, omotávat’ (výklad R. Meringera)

Č. *vlna* (< psl. *vьlna) se vysvětluje z ie. kořene *uel- ‘rvát, trhat’: původně byla totiž vlna ovčím vytrhávána (podobně jako husám peří); na stejnou techniku ukazuje i č. *rouno* ‘ovčí vlna s kůží’ (< psl. *runo), jež souvisí se slovesem *rvát* (< psl. *rьvati).

Č. *most* souvisí se slovesem *metat* ‘házet’: naši předkové, pokud potřebovali přejít přes vodní tok, nezaráželi podpěry do dna a nestavěli most v té podobě, jak to známe dnes, ale klády pouze přes potok nebo řeku házeli; tuto starou reálii reflektuje fr. *jeter le pont* ‘stavět most’ (fr. *jeter* ‘házet, vrhat, metat’).

Č. *palice* < *pálit* (Igor Němec) – stará technologie tvrzení dřevěných zbraní opalováním.

Paralela v r. dial. *ožeg* ‘dřevo na okraji opálené, zaostřené, užívané místo kopí, píky’ < psl. *ožigati ‘ožehovat, opalovat’

Václav Machek – uplatnil tuto metodu ve svém *Etymologickém slovníku jazyka českého*

Něm. *Holz* ‘dřevo’ < **kel-* ‘lámat’ (výchozí význam *‘všechny stromky porostu určené ke kácení’), stsev. *holt* ‘stromy, lesík’, ř. *κλάδος* [klados] ‘větev’, stsl. *klada* ‘trám, břevno’, lit. *klāti* ‘bít, tlouci, kovat’, stsl. *klati* ‘zabíjet’ (autor etymologie – německý jazykovědec Jost Trier)

stsl. *okъnъce* ‘okno; otvor, rozsedlina’ – odvozeno sufixem *-ъce* od psl. **okъno* ‘prostor ve stěně, jímž vniká do místnosti světlo a vzduch’ (není ve stsl. doloženo), to sufixem *-ъno* od **oko*

výrazy pro okno v dalších jazycích:

stind. *gavākša-* (doslova ‘volské oko, oko vola’), gót. *augadauro* (původně ‘dveře pro oko’).

Sémantický vývoj ‘oko’ → ‘okno’ se chápe různě. Meringer vycházel z tvarové podobnosti štěrbin a oka (původní význam proto vysvětloval jako *‘kulatý otvor, otvor ve tvaru oka’), jiní vycházeli z původního významu *‘otvor pro oko’, nebo dokonce *‘oko domu’.